

очување културног идентитета, институцији цркве. Важно питање односа османских власти према хришћанским богомољама одувек је привлачило науку. Муслимански завојевачи су оптуживани за харање и уништавање велелепних цркава, о чему у изворима има много података. Сама ауторка наводи велики број примера који о томе сведоче. С друге стране, извори нам пружају податке о дозволама за обнову и изградњу нових цркава, мада сиромашног и једноставног изгледа. Црквама је дозвољено да постоје, а хришћанима је, као и у осталом и другим заједницама, остављено право исповедања вере. Занимљив је податак који наводи ауторка о схватању које су Османлије имале о другим верским заједницама као ранијим и недовршеним видовима ислама, због чега је та религија била у обавези да их штити и баштини. Ауторка помиње два уговора муслимана са хришћанима, на којима је почивао однос ове две верске заједнице. Нема сумње да је Османско царство, тај шаролики, мултиетнички државни ентитет опстао захваљујући могућности да се „оном другом“ дозволи право на егзистенцију.

Зборник радова ове еминентне бугарске историчарке, представља незаобилазно дело у изучавању историје Османског царства. Поред важних саопштења о основама и начину функционисања Царства, пружа нам увид у различите културе, вере и нације које су се сусретале и преплитале на Балкану, уграђујући у њега све своје противречности и специфичности.

Бојана Павловић

Provincial Elites in the Ottoman Empire.
Halcyon Days in Crete V. A Symposium Held in Rethymno 10–12 January
2003, ed. A. Anastasopoulos, Rethymno, Crete University Press 2005.

Зборник садржи радове изложене на симпозијуму *Провинцијска елита у Османском царству*, одржаном у Ретимну од 10. до 12. јануара 2003. године. То је пети симпозијум у оквиру већ традиционалних *Халкионских дана*, које редовно организује Институт за медитеранске студије из критског универзитетског градића Ретимна.

Уредник ове књиге и писац увода је Антонис Анастасопулос. У уводу је ближе појашњена тема симпозијума и књиге, тј. појам прови-

нцијских елита. Ширина овог појма, подстакла га је да се детаљније позабави различитим објашњењима шта је то елита, шта једну елиту чини елитом и, на крају, ко је све део елите. У Османском царству овај појам историографија најчешће везује за групу становника коју извори називају *ајанима*, тј. „виђенијим муслиманима, онима који су имали истакнуто место у османским провинцијама.“ Разлог за то је њихово богатство и, још важније, њихов политички утицај. Сам наслов књиге скреће пажњу на још једно питање: да ли је у Османском царству постојала једна или више елита? Предност се даје другом мишљењу, јер „је Османско царство заузимало огромну територију са различитим политичким, друштвеним и моралним традицијама, а такође је било и држава која се непрестано развијала и друштвена формација која је обухватила период од шест векова“.

У расправи *La langue turque dans les provinces de l'Empire ottoman et l'attitude des élites locales envers celle-ci: Le cas de la Hongrie* (3-9), Ђерђ Хазаи је изложио лингвистичку ситуацију у Мађарској и Трансилванији током XVI и XVII века. Аутор истиче да је „билингвизам створен у областима под османском влашћу... био најважнији фактор у успостављању и учвршћивању улоге и позиције турског језика у турским и мађарским канцеларијама“. Истиче да турска администрација није тежила наметању свог језика покореним народима, наводећи пример будимског паше који се обраћао локалним заједницама на мађарском. Направљен је и кратак осврт на Румелију, Анадолију и арапске провинције. Док се за прве две области закључује да је турски језик чинио неку врсту *koine*, у арапским областима велики значај имало је присуство арапског језика у образовању сваког османског интелектуалца.

Никола Ватен из Париза (CNRS) је аутор расправе *Aperçu sur la mobilité des élites ottomans musulmanes locales d'après les stèles funéraires* (11-30). Желећи да покаже покретљивост чланова елите, аутор посебну пажњу обраћа на натписе на надгробним споменицима који садрже одредницу о географском пореклу покојника. Уз то, од користи могу бити и различите формуле, које с једне стране одражавају јединствену културу елита, али ипак садрже и неке локалне елементе. Истакнуто је да обим истраживања не може имати статистичку прецизност. Најважнија насеља у којима се налазе обрађени натписи су Истанбул, Сарајево, Мостар, Травник и Синопа, а временски су смештени у XVIII и XIX век. Ова врста извора је свакако интересантна, али се при њеном коришћењу мора водити пажња, јер место сахране није нужно и место где је одређена особа вршила своју делатност. Припадници улеме и аскера који су били постављени на положаје у управи провинција, највише су заступљени у

ауторовом истраживању. Друга већа група јесу људи који су се у областима где су сахрањени нашли бежећи испред непријатеља.

Расправу *Bilateral Factionalism in the Ottoman Provinces* (31-38) саставила је Џејн Хатавеј са Државног универзитета Охаја. Под билатералним фракционализмом ауторка подразумева постојање две супротстављене групе у некој држави/области. Та супротстављеност највише се изражава у јавним ритуалима, а у османском случају представља специфичност арапских области. На пример, фракције *Факари* и *Касими* у Египту црпле су бар у почетку своју подвојеност из географског порекла њихових чланова. Као периоде погодне за настајање оваквих подела ауторка облежава политички немирна времена, какав је у Османском царству био XVII век.

Хулја Џанбакал са Сабанци универзитета (Истанбул) у расправи *On the „Nobility“ of Provincial Notables* (39-50) бави се институцијом *sadat/eşraf*. Тим именом називани су људи који би успели да докажу да потичу од пророка Мухамеда. Њено истраживање је било усмерено на проучавање начина којим је одређена особа могла стећи ову почаст. Утицајни људи неке области су уједно чинили и већину локалних *sadat/eşraf*, и ауторка скреће пажњу на могућу повезаност тог феномена са друштвеним и политичким утицајем „Мухамедових потомака“, осврћући се и на улогу коју је при томе имала подршка османске власти. За тему семинара посебно је битан закључак да су локални великаши највероватније имали велики утицај на процес додељивања титуле *sadat/eşraf*, а он се често заснивао само на сведочењу особа од ауторитета у одређеној средини.

Belgrade: A Muslim and Non-Muslim Cultural Centre (Sixteenth-Seventeenth Centuries) (51-75) је расправа професора Филозофског факултета у Београду Александра Фотића. Аутор је за тему изабрао културну елиту сагледавајући је кроз њен утицај, њену писменост и креативност. У Београду је живело становништво више религија па су стога постојале и интелектуалне елите муслимана, хришћана и Јевреја. Оваква ситуација наметнула је одмах питање њихових међусобних односа. Улема и црквена хијерархија су обесхрабривали интелектуалну размену међу религијским групама, што је и разумљиво, с обзиром на то да су се интелектуалци пре свега бавили теолошким проблемима. С друге стране контакти на свакодневном нивоу одвијали су се несметано између хришћана и муслимана. Аутор је појединачно анализирао муслиманску елиту и елите разних немуслиманских заједница. Аутор је у свим случајевима покушао да одреди и групише неопходне чиниоце који су од писменог човека могли

да начине припадника интелектуалне елите. Интересантна одлика Османског царства да су локалну културну историју чиниле или на њу утицале придошлице, потврђује се и у Београду.

Пинелопи Стати је члан Центра за средњовековни и модерни хеленизам Атинске академије. Расправом *Provincial Bishops of the Orthodox Church as Members of the Ottoman Elite (Eighteenth-Nineteenth Centuries)* (77-83) ауторка показује да припаднике вишег православног свештенства треба сматрати делом османске елите, понајвише зато што су митрополити вршили не само верску функцију него су имали и одређену политичку власт над својом паством. После приказа организације Православне цркве, ауторка се бавила делатношћу митрополита, везујући се само за дијецезе потчињене директно цариградском патријарху. Рад се завршава анализом односа митрополита и локалног становништва, са акцентом на муслиманске интелектуалце.

Аутор прве расправе *Christian Sipahis in the Tirhala Taxation Registers (Fifteenth and Sixteenth Centuries)* (87-114) је Мелек Делилбаши, професорка на Факултету књижевности Универзитета у Анкари. На основу података из царских пописних дефтера за Трикалски санџак (Тесалија) анализира је положај и број хришћана спахија у 15. и 16. веку Приложила је речник појмова, мапе и табеле тимарника, према њиховим приходима и обавезама.

У расправи *Enterepreneurial Success in Sixteenth-Century Ayntab: The Case of Seydi Ahmed Boyaci, Local Notable* (115-132) Лесли Пирс са Калифорнијског Универзитета Беркли позабавила се животом и радом Сејдија Ахмеда Бојација, припадника једне угледне породице из Ајнтаба. При проучавању коришћени су кадијски сицили, катастарски пописи али и усмена традиција која се сачувала о породици Бојаци до XX века. Ауторка је покушала да објасни како се ствара углед једне породице, тј. како она улази у друштвену групу ајана. У засебним одељцима обрађени су извори прихода, односи унутар породице и Ахмедова друштвена активност.

Елени Гара са Егејског Универзитета на Митилени се у расправи *Moneylenders and Landowners: In Search of Urban Elites in the Early Modern Balkans* (135-147) бавила провинцијским елитама пре настанка ајана у седамнаестом веку. Скреће се пажња на посебности Балкана, где није постојала локална муслиманска елита, већ је она била састављена од досељеника и преобраћеника. Ауторка запажа да се истраживањем мора обухватити политичка, али и друштвена елита. Битно је запажање да је у Османском царству локална администрација била чврсто везана за престоницу и да је систем ротације онемогућавао било ког чиновника да

дуже времена дела у једној области и тако успостави везе са локалним угледним људима. То се није односило на ниже чиновништво (субаше, мухтесиби), које су чинили припадници локалних угледних породица. У потрази за могућим члановима елите претражила је сициле кадије из Верије како би издвојила земљопоседнике и зајмодавце. Дошла је до закључка да је улема била богатија и укљученија у економски живот града иако је била малобројнија у односу на чланове елите из сталежа аскера.

Софијском елитом у XVII веку бавила се Росица Градева у расправи *Towards a Portrait of „the Rich” in Ottoman Provincial Society: Sofia in the 1670s* (149-199). Оставински дефтери за Софију (1671-1678) пружили су јој мноштво података о најразличитијим проблемима. Ипак, постоје и ограничења, као што је мањак података о немуслиманском становништву и становницима руралних области. Сматрајући да је понашање становништва различитих вера било слично, ауторка је правећи табеле имовног стања вршила поређења мушких и женских чланова муслиманске и немуслиманске елите. Након тога, пажња је усмерена на испитивање да ли је постојала тенденција да одређени слојеви становништва живе у тачно одређеним деловима града. Чини се да су муслимани више волели да улажу у чифтлуке и дућане, док је немуслиманима остављено да се баве држањем крчми или позајмљивањем новца.

Светлана Иванова, са Универзитета у Софији, аутор је расправе *Varoş: The Elites of the Reaya in the towns of Rumeli, Seventeenth-Eighteenth Centuries* (201-246). Овај рад настао је као део истраживања улоге махала у бугарским градовима XV-XVIII века. С обзиром на то да у делу града званом варош живе углавном немуслимани, и рад се бави немуслиманском елитом. Посебни одељци су посвећени проучавању употребе термина варош као топонима и као институције. Варош као институција представљала је посредника између централне администрације и немуслиманског становништва града (приликом прикупљања пореза, у комуналним односима) и пружала је прилику виђенијим представницима раје да стекну утицај. Порекло ове институције ауторка види у самој фискалној пракси Османског царстава која је захтевала да сакупљачи пореза свој посао обављају у контакту са групама опорезованих а не преко појединаца. Детаљно се распаравља и о односу вароши са другом обједињавајућом установом хришћана - Црквом, где се могу уочити и нека преклапања у обавезама. Последњи, веома опширни одељак расправе професорка Иванова је посветила вођству вароши, чији се ауторитет заснивао на угледу и активностима које су вршили у оквиру своје заједнице, а не на припадности самој институцији.

Михаел Урсинус је расправом *The Çiftlik Sahibleri of Manastir as a Local Elite, Late Seventeenth to Early Nineteenth Century (247-257)* приказао укључивање читлук-сахибија у локалну елиту. Пажњу аутора привукли су кадијски сицили и регистри чифтлука Манастира (данашњи Битољ). Оправдање за сврставање читлук-сахибија у провинцијску елиту пронађено је у њиховој везаности за локалну средину и тежњи да заузму посреднички положај између ње и централне власти. Даље се расправља о појави и улози читлук-сахибија у Османском царству, као и о томе ко је све припадао тој групи становништва. У додатку аутор је дао листу регистара чифтлука у кадијским сицилима Манастира.

Расправа *The Mixed Elite of a Balkan Town: Karaferye in the Second half of the Eighteenth Century (259-268)* бави се проблемима дефинисања елите на примеру Караферије (данас Верије) и питањем да ли би муслиманске и хришћанске елите требало посматрати као јединствену или одвојене групе. Њен аутор је Антонис Анастасопулос, професор Критског Универзитета. Као најважнији извор за проучавање земљопоседничког друштвеног слоја у XVIII веку аутор издваја тевзи дефтере „јер у поређењу са другим документима из сицила, они дају информације о контроли коју је урбано становништво, тачније елита, имало над околином града“. Посебно су му била интересантна три записа у сицилима за 1759. годину, где се истиче строга подвојеност између муслимана и хришћана, стога што није сасвим сигурно да ли изражавају стварно стање ствари или су само израз државне идеологије.

Професор јапанског Мејџи Универзитета, Јузо Нагата, написао је расправу *Ayan in Anatolia and the Balkans during the Eighteenth and Nineteenth Centuries: A Case Study of the Karaosmanoğlu Family (269-294)*. Развој локалне елите пратио је преко успона Караосманоглуа из Манисе, иначе једне од најмоћнијих породица ајана у Османском царству. Веома детаљно приказана је друштвено-економска база ове породице и њен однос према централној власти. У закључку аутор је покушао да упореди установу ајана са сличним појавама у кинеској и јапанској историји. У прилогу су дате мапе Манисе и Егејских провинција у XIX веку, табеле верских и јавних грађевина које је изградила породица Караосманоглу, као и и грађевина које је поклонила.

Суреја Фароки са Минхенског Универзитета писац је расправе *Exporting Grain from the Anatolian South-West: The Power and the Wealth of Tekelioğlu Mehmed ağa and his Magnate Household (295-319)*. Ауторка се не слаже са честим предрасудама о економској стагнацији и изолованости територија под османском влашћу. С тим у вези је и проблем чифтлука, за

које сматра да су пре политичког него економског порекла, с обзиром на то да се њихови власници нису упуштали у веће трговинске подухвате. Таква ситуација се мења крајем XVIII и почетком XIX века. Како би што боље приказала контраст изабрала је као пример Анталију, место које је било маргинализовано све до великих европских ратова покренутих Француском револуцијом. Њен напредак је приказан кроз делатност угледне породице Текелиогулара.

Филиз Јенишехирлиоглу са Башкент Универзитета покушала је да анализом грађевинске делатности најистакнутијих ајана Анадолије проникне у специфичности сваке појединачне породице и у њену економску подлогу. Тако је настала расправа *Architectural Patronage of Ayan Families in Anatolia* (321-332). Ауторка скреће пажњу на промене настале крајем XVII и у XVIII веку, тј. престанак главне улоге двора и централне администрације у изградњи различитих задужбина и укључивање ајана у ову делатност. Рад је подељен на одељке о породицама Караосманоглу из западне Анадолије, Џиханоглу из Ајдина, Чапаноглу из централне Анадолије и Чилдироглу из источне Анадолије. Професорка Јенишехирлиоглу је направила и избор фотографија најважнијих задужбина.

Тема рада *Les élites urbaines à l'époque du Tanzimat: Le Cas de Salonique* (343-348) јесу промене настале у другој половини XIX века међу градском елитом. Написала ју је Емили Темопулу с Јањинског Универзитета. Поред осталих промена, током Танзимата долази и до развоја нових занимања везаних за банкарство, осигурање, поморске компаније, представништва западних фирми, као и до појаве тзв. слободних професија, што је повећало амбиције угледних људи, како муслимана тако и немуслимана. Запажено је да је повећање трговачког утицаја Запада ојачало позицију немуслимана међу „новом буржоазијом“. Та нова елита почела је да улази у тела провинцијалне управе, и да се међусобно још више повезује, захваљујући и новим обичајима увезеним из западне Европе (пре свега увођењем институције *приређивања пријема*).

Мартин Штрохмајер је расправом *Abd al-Rahman Pasha al-Yusuf, a Notable in Damascus (1873/74-1920)* (349-367) приказао биографију једног утицајног човека на самом крају Османског царства. После увода о локалној елити у Сирији, аутор је направио кратак преглед историје ал-Јусуфа, породице курдског порекла. Интересантно је то што је њен успон обележило неколико породичних савеза. О повећању утицаја западне културе у источним провинцијама Османског царства сведочи и то што је најстарији син Абд ал-Рахмана студирао у Бечу. Ново време донело је и велике промене у политичком животу елите; Абд ал-Рахман је био

посланик у Скупштини, одржавао је везе са Младотурцима и супротстављао се арапском покрету. Приказана је и делатност овог утицајног човека после нестанка османске власти.

Низом расправа ова књига покушава да пронађе место провинцијских елита у целокупном османском друштву. Истражујући провинцијске елите што на општем плану што у појединачним случајевима аутори су на најисцрпнији могући начин обухватили период од XVI до XX века. Дошли су до закључка да су елите имале вишеструку улогу: политичку, друштвену, економску и културну. Ипак, у свакој од горе поменутих расправа наглашен је недостатак одговарајућих извора, што нас удаљава од давања коначног суда о овој веома важној друштвеној групи у Османском царству.

Огњен Крешић

***The Illuminated Table, the Prosperous House.
Food and Shelter in Ottoman Material Culture,
ed. by S. Faroqhi & Ch. K. Neumann, Würzburg 2003, 352.***

Предмет интересовања четрнаест аутора из различитих делова света јесу храна и скровиште као део основних потреба сваког људског бића. Ове теме су постављене у контекст „репродукције“, тј. сагледаване су у процесу целокупних напора да се од купљених, или узгајаних, намирница приправи храна, или од дрвета, земље, камена и другог материјала направи пребивалиште. Истраживања су смештена у оквир Османског царства, од друге половине шеснаестог до средине деветнаестог века. Како је текла историја истраживања ових тема (са акцентом на турску историографију), зашто је за овај зборник узет овај временски период, као и шта се уопште у овом конкретном зборнику подразумева под важним терминима „потрошња“ и „потрошачко друштво“, излаже нам Суреја Фароки у *Уводу* (9-33).

Студије о исхрани, иако започете крајем деветнаестог века, споро су се пробијале на листу најактуелнијих тема међу историчарима. Чак и када је она обрађивана, истраживање се ограничавало на обичаје исхране елите, али и то као успутно средство за разумевање неких других појава. Нешто бољи случај је био са пребивалиштима људи јер је, између осталог,